

Перша реставрація чудотворної родової ікони князів Острозьких „Богородиця – Одигітрія” в Свято-Троїцькому монастирі в с. Межиріч

Найбільшою святинєю нашого краю є чудотворна родова ікона князів Острозьких „Богородиця Одигітрія”, що знаходиться в монастирі Св. Трійці с. Межиріч, куди була принесена останнім представником цієї династії князем Янушем на поч. XVII ст.

Ікона була створена місцевими майстрами в останній чверті XVI ст. – „епоху академії” – період найвищого розквіту культури та мистецтва Острозького осередку. У ній яскраво переплелися ідеї та художні традиції середньовічної греко-візантійської та ренесансної західноєвропейської культури. Образи Богородиці та Христа намальовані на іконі у стилі візантійської іконографії за канонічною схемою часів Палеологів. На лівій руці Богоматір тримає Ісуса, а вільною рукою, ледь торкаючись ніжки сина, показує на нього, ніби закликаючи всіх людей йти його дорогою, жити за його заповідями. Христос згідно з візантійською традицією зображений з лицем дорослої людини, як предвічний Бог. В одній руці він тримає сувій, а іншою – благословляє Матір і весь світ, який врятує своїми муками. Жестами рук, поглядами очей Богородиця та Христос звертаються до людей. Вони не відречені від земного світу. Але світлом своїх душ підносяться над ним у безмежжя небес, за межі земного людського існування. Вони апелюють до найбільш таємничих глибин людської психіки, виносячи її за межі земного просторового та часового континіуму до інших духовних вимірів. Спрямованість у навколишній світ з'єднує їх з мистецтвом Ренесансу, а вища надприродна мудрість, трагічність та містичність єднають з філософією середньовіччя. У їх аскетизмі є нездоланне прагнення протиставити самодостатній ситій плоті – духовність, ствердити надбіологічний сенс життя. Адже християнство з моменту свого з'явлення на світ, відкривши нову духовну людину, проголосило “боротьбу з низькими стихіями в ім'я духовного виховування людської особистості”¹. Щоб краще усвідомити значення життя небесного, необхідно було забути про життя земне; щоб всі помисли направити до Господа, необхідно було забути про себе, про все, що зв'язує із землею. Одухотвореність – незмінна основа етичного та естетичного ідеалу середніх віків, не мислилася без упокорення плоті, оскільки дух протиставлявся матерії. Чим більше аскетичними і виснаженими були обличчя, тим сильніше просвітлювало крізь їх матеріальну оболонку духовне начало. Аскетизм стверджував силу, владу та перемогу духу над плоттю. “Складається враження, що тілесне життя Христа та Мадонни завершило в очікуванні вищого одкровення, до

якого воно прислухається”². Образи матері та сина нерухомі, тому що наповнені надлюдським Божественним змістом, введені в непорушний спокій Божественного існування. У них втілюється людське єство, що живе не власним, а надприродним життям, отже, їх стан передає не припинення життя, а, навпаки, його найбільшу напругу і силу.

Середньовічна греко-візантійська концепція образів Христа та Богородиці як найвищих носіїв Духу, поєднується з ренесансним прагненням до передачі їх матеріальної тілесної досконалості. Тому в зображенні облич та постатей Богородиці та Христа майстер використовує як середньовічні засоби, скеровані на підкреслення духовності образів, так і ренесансні, направлені на втілення їх земної краси. Пластика облич досягається, як білильними “оживками”, накладеними на опуклі освітлені місця, що характерно для середньовіччя, так і тонкими кольоровими градаціями рожево-червоних тонів на щоках та рудувато-коричневих тонів – на затінених місцях облич, що характерно для Ренесансу. Золоте сяння тла, що нагадує надприродне світло потойбічного світу, пов’язує ікону з середньовіччям, а різаний по левкасу рослинний орнамент, який виявляє красу природи, наближує до мистецтва нового часу. Ікона стає не тільки об’єктом поклоніння, але й об’єктом замишування. На старому ґрунті поступово проростають перші паростки нового стилю, які дають сподівання на його розквіт у недалекому майбутньому. Отже ікона „Богородиця Одигітрія” з Межиріцького монастиря має не тільки величезну духовну, історичну, але й художню цінність, як великий твір мистецтва. Фактично вона є найбільшим шедевром митців Острозького іконописного осередку доби академії.

Велике значення для збереження цього шедевра мала перша реставрація ікони, проведена в 1961 р. художником-реставратором Київського музею образотворчого мистецтва Хлопцевою Ганною Василівною. Коротка творча біографія цієї майстрині є в Словнику художників України 1973 р. Ганна Василівна народилася 4 березня 1923 р. в с. Водяники Черкаської області. У 1949 р. закінчила Київське училище прикладного мистецтва, де навчалася у відомих килимарниць Наталії Вовк та Марії Глущенко. У 1950-60 рр. вона плідно працює в галузі художнього ткацтва та майоліки. Найвідоміші з її робіт – створені в традиціях народного мистецтва килими: „Портрет С. А. Ковпака” (1949 р.), в Державному музеї українського народного декоративного мистецтва, „Хліб-сіль” (1967р.), „Степом-степом” (1969 р.), „Мальви” (1970 р.), „Лісова пісня” (1971р.) в Музеї Лесі Українки в Києві, а також керамічні скульптури, створені по мотивах поезій Тараса Шевченка: „Сова” (1961 р.), „Тополя” (1961-64 р.), „Катерина” (1964 р.) в київському музеї Т. Г. Шевченка³. Крім того, закінчивши курси реставраторів у Москві і отримавши диплом художника-реставратора темперного та олійного живопису, з початку 1960-х рр. Ганна Василівна працює художником-реставратором у Київському музеї образотворчого мистецтва.

У цей час музей проводив обстеження церков і монастирів України з метою виявлення в них ікон, які мають велику художню цінність. Влітку

1961 р. працівники музею приїхали в Межиріч, щоб оглянути храм Свято-Троїцького монастиря. Серед музейних співробітників була Ганна Василівна Холопцева. Свої спогади про відвідування храму та реставрацію ікони художниця залишила у своєму листі, написаному 16 грудня 2004 р. в Острозьку академію до автора цих рядків.

Ганна Василівна пише, що коли вони зайшли до церкви, в центральній частині іконостасу, над царськими вратами, побачили старовинний образ Богородиці, який опускався на стрічках донизу у найбільші свята. Ікону було важко розглянути тому, що вона була закрита срібними шатами. Тоді Ганна Василівна попросила священника Володимира Бобровницького спустити образ, щоб подивитися, чи не пошкоджений він під окладом. Виявилось, що на іконі є невеликі випаді фарби в місцях, де були цвяхи. Крім того, ікона була запорошена. На ній осів пил століть, адже їй було понад 400 років. Гості почали переконувати священника віддати ікону до музею, але Ганна Василівна шепнула йому: “Не віддавайте!”. І отець Володимир ікони не віддав. Головна святиня нашого краю залишилася в церкві. Проте Ганна Василівна як спеціаліст бачила, що вона потребує негайної допомоги, тому вирішила повернутися в Межиріч і реставрувати її. Невдовзі вона сама приїхала в село і зупинилася в хаті отця Володимира, біля церкви. Ікону реставрувала у колишній трапезній монастиря. “Я все зробила з боку реставратора, – згадує художниця у своєму листі, – Промила обережно ватою з скипидаром, протерла, заґрунтувала ті місця, де були випаді фарби, затонувала їх і знову протерла образ сухою ватою”⁷⁴. Вона почистила також срібний оклад, після чого ікону знову підняли над царськими вратами. Наступного дня, в неділю, в церкві було багато людей. І всі звернули увагу на те, що ікона сяє на всю церкву, ніби оновилась. В кінці проповіді отець Володимир, звертаючись до людей, запитав: “Чи знаєте ви, хто зробив нашу ікону такою гарною? Винуватиця цього є тут у храмі”, – і показав на Ганну Василівну, яка скромно стояла в кінці церкви, біля дверей. Всі разом обернулися до неї і в ту мить вона відчула таке щастя, ніби на неї зійшла благодать Святого Духа. Це була для неї найбільша подяка і нагорода. Адже вона реставрувала ікону не за чієюсь вказівкою, не за гроші, а за покликом своєї душі, для того, щоб оновити цей образ і зберегти його для наступних поколінь. Нині Холопцева Ганна Василівна проживає в Києві, їй 82 роки. Нехай ці скромні рядки будуть доказом щирої вдячності за її безкорисну благородну працю.

Джерела

1. Бердяев Н. А. Смысл истории – М.: Мысль, 1990. – С. 102.
2. Трубецкой Е. И. Три Очерка о русской иконе. – М.: Инфрo-Арт, 1991. – С. 19.
3. Словник художників України. – К.: Головна редакція УРЕ, 1973. – С. 243.
4. Лист Г. В. Холопцевої до Я. В. Бондарчук від 12. XII. 2004 р. – Фонди Центру вивчення спадщини Острозької академії.